

tencinė praraja jo herojams atsiveria be jokių pašalinių jėgų, fantastinio *deus ex machina* poveikio – ji tiesiog prieinama besiginčijant su savimi. Tas, į kurį kreipiasi pjesės protagonistas, net ir netampa lygiaverčiu dialogo partneriu, jis „išjungiamas“ numetant telefono ragelį, trinktelint kirvuku per galvą arba paniekinamai užverčiant kadaise atstumto artimo žmogaus dienoraštį. Tiesmukai išvengiama akistatos su kitais žmonėmis, vertinančio žvilgsnio iš šalies. Tai yra silpnoji J. Kelero dramaturgijos pusė. Jo lyrinis subjektas, poezijoje puikiai atskleidęs savo sielos užkulsius, atsisotjęs rampos šviesoje atrodo trapus, pažeidžiamas, keliantis veikia nuostabą nei užuojautą. Norėtusi palinkėti, kad Juliaus Kelero herojai scenoje išmoktų ne vien kalbėti, bet ir susikalbėti, kad vienaveiksmės pjesės nebūtų vienaplanės, vienapasmės.

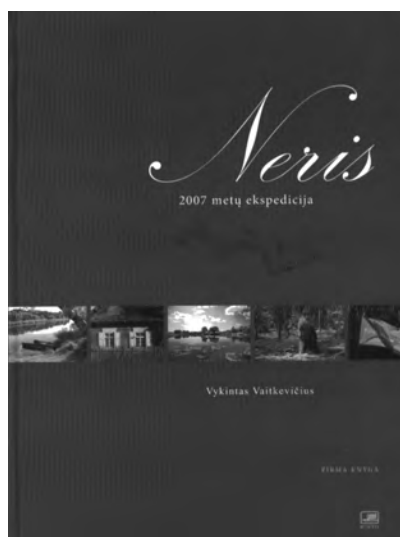
REDA GRIŠKAITĖ

Neries kelio

Taip jau susiklostė, kad pastaruoju metu mano tekstuose nuolat pasikartoja Konstantino Tiškevičiaus (Konstanty Tyszkiewicz, 1806–1868), vienos šviesiausių visų laikų mūsų istorijos asmenybių, vardas. O greta šio vardo ir kitas, jau geografinis, *Neries* vardas... K. Tiškevičiaus ir *Neries* vardai mūsų kultūroje tapo neatskiriami (žr.: R. Griškaitė. Konstantinas Tiškevičius

ir Neris, arba Kelionė ir knyga. – Vilnius: Žara, 2009). Panašiai kaip Vlado Vitkausko ir Everesto... Beje, Neris, 1857 m. Neries ekspedicija K. Tiškevičiui ir buvo didžiausias jo įveiktas kalnas, buvo jo Everestas. Randu ir kitą panašumą – abi kelionės, abi idėjos, vainikuotos *knyga*. O ir būti kitaip negalėjo. Kelionė tik dėl kelionės, kaip ir kopimas tik dėl kopimo – pernelyg egoistiškas veiksmas tokio rango asmenybėms...

Iš tikrųjų šiandien galime drąsiai klausti: ar po 150 metų būtų įvykusi ši, 2007-ųjų, Neries ekspedicija, kurios aprašymą ir medžiagą, tiksliau – pirmą jos dalį, jau galime laikyti savo rankose, jeigu tuomet K. Tiškevičius, sukaupęs paskutines valios pastangas, savo kelionės nebūtų aprašęs knygoje? Kitaip tariant, ar šiandien, jeigu ne garsioji K. Tiškevičiaus knyga (žr.: K. Tyszkiewicz. Wilija i jej brzegi, pod wzgledem hydrograficznym, historycznym, archeograficznym i etnograficznym. – Drezno, drukiem i nakładem J. I. Kraszewskiego, 1871), turėtume ir kitą, jau šių dienų archeologo Vykinto Vaitkevičiaus, knygą apie šią ypatingą upę?

Vykintas Vaitkevičius. **NERIS: 2007 METŲ EKSPEDICIJA. PIRMA KNYGA.** – Vilnius: Mintis, 2010. – 334 p.

Be abejo, yra daug kelių atrasti Nerį. Ir V. Vaitkevičius šią upę, jo žodžiais tariant, „Neries pasaulį“, jau buvo atradęs anksčiau, dar iki 2007-ųjų. Atradęs savaip, „palengva, gyvendamas ir dirbdamas Vilniaus apylinkėse netoli Neries“, o ypač 2003–2006 m., kartu su baltarusių kraštotyrininkais ir mokslininkais dalyvaudamas pirmosiose tiriamosiose išvykose į centrinę Baltarusiją, taip pat ir į Neries aukštupį (p. 18). Jau tuomet šios knygos autoriui atsivėrė kelias į iki tol „visai nepažįstamą Baltarusijos erdvę, kraštą, kur prasideda Neris“ (p. 18). Jau tuomet surinkti ir užrašyti pirmieji etnologiniai duomenys, atlikti pirmieji kasinėjimai, sukaupia pirmoji patirtis. Galbūt jau tuomet buvo suvokta ir kita tiesa – giliau, plačiau, pagaliau tikriau, jautriau pažinti šią upę įmanoma tik vienu, dar K. Tiškevičiaus taip ryškiai nužymėtu būdu – *keliaujant jos pačios keliu...* Kita vertus, tenka pritarti V. Vaitkevičiui, kad šiaudien jau ir ne taip svarbu, kam pirmam kilo ši mintis, noras pakartoti aną kelionę, įvykusią prieš 150 metų, vėl leistis „Neries keliu“ (p. 141). Juk „kartais ta pati idėja tuo pačiu metu ateina į galvą vienas kito nepažįstantiems žmonėms“ (p. 18).

Kad ir kaip ten būtų, žinome ir tai, kad, norom nenorom, visos kelionės Nerimi, taigi ir ši, 2007 metų, buvo ir bus lyginamos su pirmąja, 1857-ųjų. Toks stiprus buvo K. Tiškevičiaus veiksmo atgarsis. Aišku ir tai, kad net ir prieš čia aptariamą knygos autoriaus norą visuomet bus lyginamos ir dvi šios knygos: išspausdinta 1871-aisiais ir 2010 metais. Dar daugiau – nepaisant beveik pusantro šimto metų jas skiriančio nuotolio, nepaisant ne tik amžių kaitos lemtų šių knygų autorių mąstymo skirtumų, nepaisant kitokių ekspedicijos priemonių, pagaliau ir visai kitokios jos dalyvių sudėties, o ką jau kalbėti apie paties aprašomojo objekto – tiesiog kardinalių

upės ir jos pakrančių pokyčių, šiose dviejose knygose bus randama ir labai daug panašumo. Juk ir pats V. Vaitkevičius atsargiai prisipažįsta, kad „šis ekspedicijos leidinys yra *artimas* [kursyvas mano – R. G.] K. Tiškevičiaus knygai“ (p. 10).

Be abejonės, visų pirma akivaizdus esminis šių dviejų knygų panašumas – mokslinis jų autorių interesas, t. y. mokslinės ekspedicijos rezultatų – ne tik gausių ekspedicijos šaltinių, vadinamųjų „Tautosakos tekstų“, ir jų komentarų, suteikiančių galimybę „suvokti minėtų šaltinių reikšmę bei tolyn nuo upės besidriekiančius jų kontekstus“ (p. 10), bet ir kelionės metu atlikto mokslinio darbo aprašymų, empirinių tyrimų pristatymas ir paskelbimas. Juk nuo 1857 m. mokslinė ekspedicija Nerimi taip niekada ir nebuvo surengta – 1939 m. Stepono Kolupailos bei 1957 m. ir 1985 m. Česlovo Kudabos keliones Nerimi sunku vienareikšmiškai priskirti prie mokslinių ekspedicijų. „Minėti mokslininkai, – rašo ir V. Vaitkevičius, – kartu būdami žygeiviai, skirtingus – mokslinės ir turistinės – kelionės žanrus tarytum sulydė, derino savo tyrimus su poilsiu arba atvirkščiai – poilsį su tyrimais“ (p. 14). Dar mažiau mokslinio intereso paisė kitų kelionių Nerimi organizatoriai – fotografas Juozapas Čechavičius (Józef Czechowicz, 1818–1888), kaip spėjama, pakartojęs K. Tiškevičiaus kelionę praėjus keleriems metams po garsios knygos išleidimo aštuntąjį XIX a. dešimtmetį, ar gerokai vėlesni, jau XX–XXI a. žygeiviai (kruopščiai surinktus duomenis apie keliones šia upę, taip pat jos pakrančių tyrimus žr. p. 10–17).

Taigi abiejų, ir 1871-ųjų, ir 2010 metų knygų apie Nerį autorių dėmesys sutelktas tiek į pačią upę, tiek į ją supančią aplinką, pakrančių gyventojus bei jų išsaugotas gamtos ir kultūros paveldo vertybes. Galbūt yra tik mažas skirtumas, kad K. Tiškevi-

čius į aplinką pirmiausia žvelgia istoriko, archeologo, o V. Vaitkevičius, bent jau per šią ekspediciją, – etnologo, mitologo žvilgsniu. Kad ir kaip ten būtų, 2007 m. ekspedicijos tikslai buvo platūs: ne tik „nustatyti Neries pokyčių mastą ir pobūdį per 150 metų“, bet ir „surinkti duomenų, kurie tapo reikšmingi XX a. istorijos įvykių verpetuose ir sparčių tradicinės – senosios kultūros pokyčių akivaizdoje“ (p. 18). Visi šie faktai, anot V. Vaitkevičiaus, „turėjo tapti ir ateities lituanistinių tyrimų šaltiniu“ (p. 18). Todėl numatytos, o vėliau jau ekspedicijos eigoje ir įgyvendintos šios pagrindinės tyrimų kryptys: fiziniai žmonių tipai ir seniausių gyventojų paieška, jų pavardžių užrašymas, vietų vardų – toponimų ir hidronimų – fiksavimas bei lokalizacija, gamtos ir kultūros paveldo vertybių registravimas bei naujų objektų paieška, Neries vaidmens kultūroje tyrimas (remiantis padavimais, sakmėmis, tikėjimais, sapnais ir pateikėjų prisiminimais), žvejybos įgūdžiai ir tradicijos, šeimos ir kalendorinių švenčių papročiai, tradicinė virtuvė, liaudies medicina, etninio ir religinio tapatumo bei santykių tarp skirtingų etninių ir religinių grupių paieškos (p. 19). Beje, visa tai, tik kitais žodžiais, kita terminija, deklaruota, o vėliau užrašyta ir K. Tiškevičiaus.

Neabejotinas ir kitas abiejų autorių kūrinių panašumas – tai neslepama meilė aprašomam objektui. Abiem autoriams Neris – tarytum gyva būtybė, „turinti savo vardą, kuris vienintelis (ne *Neries upė*, o *Neris!*) buvo visais linksniais vartojamas“ (p. 89), turinti „savo kūną ir visą esybę“ (p. 121), „savo pulsavimą“ (p. 122), galinti „atsiverti“ (p. 24), taigi ir „užsiverti“. Todėl abi knygos, nepaisant rimtų ir tik iš pirmo žvilgsnio sausų mokslinių duomenų, kartu ir labai šiltos, emocionalios, taigi ir... literatūriškos. Štai nedidelis K. Tiškevičiaus knygos fragmentas apie Neris pradžia:

Įdėmiai išžvalgęs vietovę, iš kur prasideda Neris, gegužės 28 d. pradėjau sumanytą žygį. Buvo graži pavasario diena. Atmosferą šildė ir gegužės saulė, ir visą laiką palankus oras. Termometras pakildavo iki 17 laipsnių pagal Reomiūrą, o barometras, sureguliuotas iš anksto pagal Vilniaus astronomijos observatorijos barometrą, su kuriuo turėjau derinti savo stebėjimus, pakabintas prie versmės apskaičiuoti upės nuolydžiui, man rodė 27°5'3". Du kaimeliai – vienas, priklausantis Vileikos seniūnijai, Vialikaje Polė, antrasis, vadinamas Šylencais, piliečio Gerlavičiaus valdos, dešiniajame krante, ne per toliausiai nuo Neris ištakų, tarsi šios versmės sargyboje stovi, tarsi tikri šios puikios ir žavios upės globėjai, pirmieji iš Neris vandenį semiasi (K. Tyszkiewicz. Wilija i jej brzegi. – P. 219).

O štai ir V. Vaitkevičiaus – taip pat apie pirmąjį pasisveikinimą su upe:

Birželio 3 d., vidurdienį, vedami Viktoro Radkevičiaus, pasiekiame numatytą vietą. Pasirodo, minėtos jungties pelkėtos sąsmaukos pavidalu čia esama. Upės tėkmės šiandien neįžiūrėsi, tačiau, sprendžiant iš medžiais neužaugančio ruožo, vanduo čia jau *srūva*. Ryškiausias įspūdis – stiprus pelkėje želiančių augalų kvapas, kuriame pavyksta išskirti mėtų dvelksmą. Pirma Lina, paskui Mindaugas arčiau manęs ateina basi ir jų kojos bemat panyra šaltame, galbūt vos dvylikos ar penkiolikos laipsnių vandenyje. Apsiprausiu veidą ir pagalvoju, kad tą patį padarysiu Kaune, Neris žiotyse (p. 51).

Kas skaitė K. Tiškevičiaus knygą, tam negalėjo neįstrigti atmintin ne tik puikūs Neris pakrančių vaizdų aprašymai, bet ir šilti pasakojimai apie jos gyventojus – nesvarbu, kokio luomo. Kas skaitys V. Vaitkevičiaus knygą apie Nerį, negalės nesižavėti puikiais jos ledonešio aprašymais (p. 88–90) ar tiesiog kvapą gniaužiančiu pasakojimu apie prie Vileikos sutiktą „vandens žmogų“ Mikalajų Mamajų (p. 95–97). Kitaip tariant, tiek ankstesnis, tiek ir šiandieninis pasakojimas apie Nerį suteikia galimybę „stačia galva pasinerti į gelmę, apie kurios buvimą nedrįsime net pagalvoti“ (p. 94). Be

abejo, puiki dirva šiam autorių literatūriniam talentui pasireikšti – ir pats abiejų knygų žanras – visų pirma asmeniniais dienoraščiais paremtas mokslo kelionės aprašymas.

Vertėtų atkreipti dėmesį ir į dar vieną bendrą abiem knygoms bruožą – kaip ir K. Tiškevičiaus Drezdene išspausdintoje, taip ir šiandieninėje, Vilniuje paskelbtoje, knygoje didelis dėmesys skiriamas ne tik žodžiui, bet ir vaizdai. Abiejose knygose ir tekstas, ir iliustracija – lygiavertės vieno organizmo dalys, puikiai papildančios viena kitą (K. Tiškevičiaus monografijoje išspausdintos 72, beje, toli gražu ne visos rankraštyje pateiktos, o V. Vaitkevičiaus – net 178 iliustracijos). Skiriasi tik meninės priemonės – K. Tiškevičiaus kūrinyje karaliauja medžio raižinys, V. Vaitkevičiaus – fotografija (ne tik paties autoriaus, bet ir jo kelionės bičiulių, neužmirštant ir senųjų, kad ir jau minėto J. Čechavičiaus, nuotraukų). Šiame leidinyje rasime paveikslų ir jau iš seniau pasirodžiusių knygų apie Nerį, taip pat ir iš K. Tiškevičiaus monografijos. V. Vaitkevičiaus knygą iliustruoja ir brėžiniai bei įspūdingi žemėlapiai – tiek spausdinti, tiek ir rankraštiniai, kadaise K. Tiškevičiaus parengti. Nėgana to, randame ir stilizuotą knygos dailininko bei meno redaktoriaus Romo Dubonio pieštą Neries žemėlapi (p. 27–28). Apskritai pagirtinas ne tik knygos dailininko, bet ir knygos kuruotojos Dalės Dubonienės darbas. Ir nenuostabu – tikriausiai ir šiuos menininkus įpareigojo anas leidimas, pagal puikius analogiškus Paryžiaus leidinius parengtas ir išleistas Drezdene, Juozapo Ignoto Kraševskio spaustuvelyje, prižiūrint pačiam leidyviui, turėjusiam ne tik rašytojo, bet ir dailininko talentą.

Taigi išleistas dar vienas vadina-

mosios upių istoriografijos kūrinys, šį kartą galintis rimtai konkuruoti su garsiąja K. Tiškevičiaus monografija. Ir nors aš, ne menkesnė ir kitos upės – Nemuno – gerbėja, vargiai kada nors pritarčiau V. Vaitkevičiaus teiginiui, kad „skirtingai nei Nemunas, Neris visuomet turėjo *kažką* daugiau, *kažką* nematoma, bet nujaučiama ir svarbaus Lietuvos žmonėms“ (p. 16), vis dėlto manau, kad ši knyga apie Nerį, – savotiškas stebuklas, nuostabi galimybė nukeliauti į gerokai užmirštą Neries aukštupio pasaulį, kuris pirmosios ekspedicijos metu anaipol nebuvo nei toks tolimas, nei toks paslaptingas. Juk ir būti kitaip negalėjo – K. Tiškevičius su savo plokščiadugne laiba tuomet kirto ne dviejų valstybių, bet tik kelių gubernijų ribas... „Neries kelias“ tuomet žymėjo tik dviejų, nors ir skirtingų savo kalba, o dažnai – ir savo papročiais ir tikėjimu, tačiau dar visai ne taip ir seniai vieno politinio kūno tautas, visa širdimi atsigrėžusias į svarbiausią jas jungiančios ir vieningančios upės kelyje pastatytą miestą – Vilnių, V. Vaitkevičiaus žodžiais tariant, „*amžinąjį* miestą“ (p. 123). Toks būtų esminis šių dviejų kelionių ir šių dviejų knygų skirtumas...

K. Tiškevičiui ši kelionė buvo pati svarbiausia, nes *paskutinė* mokslo kelionė. Čia aptariamoms knygoms autoriui – tai tik kelionė, ženklinanti jo brandą, „nuosekliai įgyvendinamą siekį plėsti archeologijos ribas *platyn* ir *gilyn*“ (p. 7). Sveikinu šį naujojo Neries tyrėjo žingsnį, šią jo paties suvoktą brandą, ir, prisimindama knygoje pacituotą populiarią baltarusių patarlę – *Раби пільна – і тут будзе Вільня* (p. 123), esu įsitikinusi, kad, nuoširdžiai dirbdamas, ir jis pastatys *savąjį* Vilnių. Juk, kaip jau sakiau, kelionė tik dėl kelionės, kaip ir kopimas tik dėl kopimo – tai pernelyg egoistiškas veiksmas...